

Türk Kültürü

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YIL 47

YENİ SERİ CİLT II

SAYI 1

2009/1

Ankara <Bahar> 2009

1453'TEN ÖNCE İSTANBUL'DA TÜRK VARLIĞI

Hayrettin İhsan ERKOÇ
Hacettepe Üniversitesi

Özet: 377'de İstanbul önlerine gelen, 6. yüzyılda kente yerleşmeye başlayan, burada askerlik, esirlik, misafirlik, ticaret, eğitim, sığınma, siyasi rehin olmak, siyasi evlilik ve kolonizatörlük için kısa ya da uzun süreli kalan Türkler Hunlardan, Bulgarlardan, Avarlardan, Göktürklerden, Hazarlardan, Peçeneklerden, Oğuzlardan, Kıpçaklardan, Selçuklulardan, Osmanlılardan ve muhtemelen Karluklardan oluşmuştur. Fetih sonrasında kentin Türkleştirilmesine katkıda bulunabilecek ciddi bir Türk nüfus 1453'te varolanmışsa da İstanbul, içinde 6. yüzyıldan itibaren neredeyse her yüzyıl yaşayan Türklerin iyi bildiği ve yabancı olmadığı bir kent olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Türkler, Bizans, Roma, Türk Varlığı, Paralı Asker, Sığınmacı, Esaret
Turkic Presence in Constantinople Before 1453

Abstract: The Turks who came to Constantinople in 377, and started settling in the city in the 6th century, stayed there for short or long periods for different reasons; military purposes, marriage, captivity, visit, trade, education, political asylum, etc. These people were mainly composed of Khuns, Bulgars, Avars, Gokturks, Khazars, Pechenegs, Oghuz, Qypchaqs, Seljuks, Ottomans and perhaps Qarluqs. Even though there was no considerable number of Turkish population in 1453 to help Turkify the city after the Conquest, the point is that, starting with the 6th century, Constantinople had already been a well-known, familiar city for the Turks.

Keywords: Constantinople, Turks, Byzantium, Rome, Turkic Presence, Mercenary, Asylum Seeker, Captivity

Giriş: Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin en kalabalık kenti olup coğrafi konumuyla da dikkat çeken İstanbul, daha önce Osmanlı ve Roma (Bizans) imparatorluklarına başkentlik yapmış önemli bir şehirdir. 1453'teki Osmanlı fethinden sonra İstanbul, bugüne kadar 1918-1923 arasındaki kısa dönem dışında hemen hemen her zaman Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Ancak Türklerin Osmanlı fethinden önce de İstanbul'da, daha doğrusu bugün "Tarihî Yarımada" olarak adlandırılan gerçek İstanbul şehrinde bulunduklarına, burada yaşadıklarına ilişkin tarihî kaynaklarda kayıtlar bulunmaktadır. Bu bilgilere çeşitli araştırmalarda yer verilmiş olmasına karşılık bunların hepsini toplayan bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada Roma İmparatorluğu'nun "Bizans" denilen döneminde¹ İstanbul'a yerleşen ve burada yaşayan Türkler incelenecek, Osmanlı

¹ Roma İmparatorluğu, bilindiği gibi 395'te kesin olarak Doğu ve Batı imparatorlukları olarak ikiye ayrılmıştır. 476'da Batı Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra geriye bir tek İstanbul (o dönemde Latince Constantinopolis, Yunanca Κωνσταντινούπολις) merkezli Doğu Roma İmparatorluğu kalmıştır. Bu durumda, 476'dan sonra Batı Roma kalmadığı için, 476 sonrası için Doğu Roma terimini

öncesinde İstanbul'daki Türk varlığı hakkında mevcut olan kayıtlar derlenilecek, bu Türk varlığının fetihten sonra kentte oluşan Türk toplumsal yapısına katkısının olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I- Selçuklular'a Kadar İstanbul'da Türkler

330 yılında Roma imparatoru I. Constantinus'un (Flavius Valerius Aurelius Constantinus; Büyük Konstantin; 324-337) başkenti Byzantium (Byzantion) Βυζάντιον, İstanbul) kentine taşınmasından yalnızca 47 yıl sonra Türkler İstanbul'un önünde görülmeye başlamışlardır. Türklerin İstanbul'a yerleşmeleri incelenmeden önce, Türklerin bu kenti ilk kez görmelerine ve kente ilk kez girmelerine ilişkin kayıtlara da burada yer verilecektir. Bilindiği üzere, Hunlar 375 yılında Karadeniz Bozkırları'nda bir Doğu German kavmi olan Ostrogotların (Doğu Gotları) krallığına saldırarak Avrupa'ya girmişler ve ardından Ostrogotların komşuları Vizigotlar'a (Batı Gotları) da saldırarak bunların Roma topraklarına sığınmalarına neden olmuşlardır. Yalnızca iki yıl sonra, 377'de Roma topraklarındaki Vizigot mülteciler, içinde bulundukları kötü yaşam koşulları nedeniyle Marcianopolis kentinde (bugün Bulgaristan'da Devnja Девня) Got reisi Fritigern önderliğinde ayaklanmışlar ve Güney Balkanlar'da ağır tahribata uğramışlardır. 4. yüzyılda yaşamış olan Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus'a göre İstanbul'a kadar ilerleyen âsî Got ordusuna Hun ve Alan kuvvetleri de katılmışlardır. Her ne kadar bu ordu Balkanlar'daki büyük kentleri ele geçiremediyse de, bir sonraki yıl 9 Ağustos 378'de yapılan Hadrianopolis (Edirne) Savaşı'nda Doğu Roma imparatoru Valens'in (Flavius Julius Valens; 364-378) komutasındaki bir Roma ordusunu yenmiştir; imparator bu çarpışmada öldürülmüştür (Ahmetbeyoğlu 2001: 33, 39-40).² Mevcut yazılı

kullanmaya gerek yoktur, zira Doğu Roma, Roma İmparatorluğu'nun ta kendisi olmuştur. Esasen, bugün "Bizans" dediğimiz imparatorluk, Roma İmparatorluğu'nun 476'dan 1453'e kadar olan, Hristiyanlığın ve Yunan kültürünün ağır bastığı dönemidir. Bizans denilen dönemde de bu imparatorlukta yaşayanlar kendilerine "Bizanslı" değil, "Romalı" (Ῥωμαῖοι Ῥωμαῖοι) demişler, bu devletin hükümdarları "Roma İmparatoru (Basileus Ῥωμαίων Βασιλεὺς Ῥωμαίων)" unvanını kullanmışlardır ki örneğin bugün Ayasofya'daki mozaiklerde de bu unvan görülebilmektedir. Nitekim Müslümanlar da bu devlete ve topraklarına *Rûm* روم, ona dâhil olan herkese *Rûmî* رومى demişlerdir ki sonradan bu ad, hem Hristiyan olsun Müslüman olsun Anadolu'da yaşayan herkes için, hem Osmanlılar için, hem de Yunanca konuşan Hristiyan Osmanlı tebaası için kullanılan bir ad hâline gelmiştir (Avcı 2008: 222-225; Babinger 1960: 766). Bu nedenle, bu çalışmada "Bizans" yerine *Roma*, "Bizanslı" yerine de *Romalı* adlarının kullanması tercih edilmiştir. *Doğu Roma*, *Hristiyan Roma* ve *Bizans* terimlerinin incelenmesi, ayrıca Roma-Bizans devamlılığı için bkz. Demircioğlu 1963: 155-165.

² Ali Ahmetbeyoğlu, Gotlara katılarak İstanbul'a kadar ilerleyen Hunların ve Alanların, Romalıların emrinde Balkan dağlarındaki müstahkem geçitleri koruyan *Limes* savunma sisteminde küçük bir grup olduğunu belirtmiştir (Ahmetbeyoğlu 2001: 33). Gyula Moravcsik, Türk-Hun süvarilerinin İstanbul surlarının karşısında ilk kez görünmelerinin 433'te olduğunu söylemiştir (Moravcsik 1943: 484). İstanbul'un tarih boyunca Türkler

kayıtlara göre bu Hunlar, içeri giremeseler bile İstanbul'u ilk kez gören Türkler olabilir. Fritigern'in ayaklanmasından 24 yıl sonra, yine Balkanlarda ayaklanmış olan Roma hizmetindeki Got paralı askerleri, reisleri Gaianas'ın öncülüğünde İstanbul'u ele geçirmeye çalışmışlar, ancak başarısız olarak Trakya üzerinden Tuna'nın kuzey kıyılarına kaçmışlardır. Bu sırada, Aralık 400'de Hunlar, Hun Batı Kanadı Reisi olan Uldız komutasında bir baskın yaparak bu Got grubunu dağıtmış, Gaianas'ı öldürmüşlerdir. Hun reisi Uldız, Gaianas'ın kafasını yeni yıl hediyesi olarak 3 Ocak 401'de İstanbul'a göndermiştir (Ahmetbeyoğlu 2001: 45-46). Gaianas'ın kafasını İstanbul'a getiren Hun ulaşı, eldeki mevcut kayıtlara göre İstanbul'a giren ilk Türk olabilir. Ancak İstanbul'a gelen ilk resmî Hun elçisi, 434'te Hun hükümdarı Rua tarafından gönderilmiştir. Doğu Roma'nın Tuna kıyılarında oturan ve Hunlara bağlı olan bazı kavimleri Hunlara karşı kışkırtması üzerine Rua, elçisi Esla'yı İstanbul'a göndererek imparatoru uyarmıştır (Ahmetbeyoğlu 2001: 58, 60). Esla, İstanbul'a gelen ilk resmî Türk elçisi olabilir.³

Hunların güçlü oldukları 4.-5. yüzyıllarda İstanbul'da yerleşen Hunların varlığına ilişkin herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Ancak bir yüzyıl sonra, Roma imparatoru I. Iustinianus (Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus, Phlabbios Petros Sabbatios Ioustinianos Φλάβιος Πέτρος Σαββάτιος Ιουστινιανός; 527-565)

tarafından yapılan kuşatmaları için bkz. Gökbilgin 1950a: 1174-1185 ve 1950b: 1185-1199.

³ Eski Türklerde resmî elçilerin ve haber taşıyan ulakların farklı olduğu bilinmektedir. Göktürk ve Yenisey Kırgız yazıtlarında "elçi" için *Yalabaç* 𐰆𐰣𐰇𐰏 terimi kullanılmıştır (Orkun 1994: 515, 552; Tekin 1988: 50-51). Uygur metinlerinde "elçi, nâkil" ve "mehdi, peygamber" için kullanılan bu sözcük *Yalabaç*, *Yalawaç* ve *Yalawaçı* biçimlerinde görülmektedir (Caferoğlu 1968: 281; Orkun 1994: 267; Gabain 1950: 351). 1072'de Kaşgarlı Mahmud (Maḥmūd el-Kāşğarī محمود الكاشغري; 1005-1102) tarafından yazılan *Divanü Lügati't-Türk*'te (Divānu Luġāte't-Turk ديوان لغات الترك, bundan sonra DLT) bu sözcük *Yalavaç* يلاوج ve *Yalawaç* يلاؤج biçimlerinde geçmekte olup, "elçi" ve "peygamber" anlamlarına geldiği yazılmıştır. "Diplomatik elçi" anlamına gelen bu sözcük, tıpkı Maniheizt Uygurlarda görüldüğü gibi, dinî bir terim olarak, "Tanrı'nın Elçisi" anlamında kullanılmıştır; bu durumda Yalavaç, Arapçada "elçi" anlamına gelen *Resûl* رسول sözcüğünün birebir karşılığı olmaktadır (DLT 1999-I: 66, 83, 97; DLT 1999-III: 47, 266, 438). DLT'te ayrıca Uygurcada insanlar arasında gidip gelen ya da hakanın gönderdiği elçilere *Yalafar* يالافار denildiği belirtilmiştir (DLT 1998-II: 288; DLT 1999-III: 47). Bu sözcük de Yalavaç'ın bir türevi olmalıdır. Yalavaç sözcüğü, 14.-15. yüzyıllarda Osmanlılarda ender olarak "peygamber" anlamında kullanılmıştır (Clauson 1972: 921). Turfan Uygurlarından kalmış olan yazmalarda "haberci, geveze, zevzek, boşuboşuna konuşan" anlamında *Sabçı* ve *Sawçı* biçiminde bir sözcük geçmektedir. Göktürk, Yenisey Kırgız ve Uygur metinlerinde geçen *Sab* sözcüğü "söz, sav, haber, şöhrat, şeref" anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu 1968: 192, 199; Orkun 1994: 267, 279, 847; Gabain 1950: 333). Ancak Sabçılar pek muhtemelen yalnız haber taşırlardı; onların diplomatik görüşme yaptıklarına ilişkin bir kayıt yoktur. *Sabçı* sözcüğü bugünkü Türkçede "Savcı" olmuştur. 401'de İstanbul'a gelen Hun ulaşı muhtemelen bir Sabçı idi; 434'te gelen Hun elçisi ise daha çok Yalabaç'a benzemektedir.

döneminde bazı Türk kavimlerine mensup kişilerin İstanbul'da yerleştiklerine ilişkin ipuçları görülmektedir. Bunlar, mevcut kayıtlara göre İstanbul'a yerleşen ilk Türkler olabilirler. Yaklaşık olarak 500-565 dolaylarında yaşamış olan Romalı tarihçi Caesareali Procopius (Procopius Caesarensis, Prokopios o Kaisareus Προκόπιος ο Καισαρεύς), *Historia Arcana* ("Gizli Tarih") adlı eserinde Iustinianus döneminde İstanbul'da bir Hun modasının yaşandığını, pek çok kişinin saçlarını Hunlar gibi uzattığını, başlıkların, giyilen gömleklerin ve çoğu kez ayakkabıların Hun Modası olarak nitelendirildiğini yazmıştır (Procopius 2001: 61). 10. yüzyılda derlenilmiş olan *Souda* Σοῦδα adlı Yunanca ansiklopedik kaynağa göre yine Iustinianus döneminde İstanbul'da Hun, Bulgar, Avar giysi ve tıraşları moda olmuştur.⁴ İbrahim Kafesoğlu'nun da belirttiği üzere, bu dönemde Roma askeriyesinde de ağır bir Hun-Türk etkisi görülmektedir. Nitekim Roma ordusunda ok ve yay baş silâh olmuş, ordu onluk sisteme göre yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Ceket, pantolon, keten gömlek gibi bazı giysiler de Türkler aracılığıyla Roma İmparatorluğu'nda ve Avrupa'da yayılmaya başlamıştır. Ayrıca Avarlar, üzeniği Avrupa'ya getirerek yaygınlaştırmışlardır. G. Moravcsik, o dönemde Roma ordularında Bulgar kemerlerinin kullanıldığını, ordu teşkilâtındaki yeniliklerde başta Göktürkler ve Avarlar olmak üzere Türk kavimlerinin etkilerinin hissedilebilir olduğunu belirtmiştir. İmparatorlukta ve özellikle İstanbul'da Türk giyim ve tıraş biçimlerinin moda olması için burada en azından bazı Türklerin yerleşmiş oldukları düşünülebilir. İ. Kafesoğlu ise Türk modasının İstanbul'da yayılmasını Roma ordusunda yapılan yeniliklere bağlamıştır (Kafesoğlu 2002: 290, 319; Moravcsik 1943: 486-487). Bu dönemde Türk giyim tarzının Roma toplumunda moda olduğuna ilişkin bir örnek, İstanbul'da Büyük Saray Mozaikleri Müzesi'nde bulunan bir mozaikte avcının klasik Roma giysisi yerine pantolon ve çizmeyle tasvir edilmiş olmasında görülmektedir (bkz. Ek Resim I-a ve I-b). Yine Procopius'un yazmış olduğu *De Bellis* ("Savaşlara Dair") adlı esere göre Romalı komutan Belisarius'un (Belisarios Βελισάριος) Tunus'taki Kartaca'da bir krallık kurmuş olan Germen kökenli Vandal Krallığı'na karşı yönettiği Kuzey Afrika Seferi

⁴ 557 yılında Hazar-Karadeniz bozkırlarında görülen, 567-568 dolaylarında bugünkü Macaristan olan Pannonia'ya yerleşen Avarların kökenleri konusunda farklı görüşler vardır; bir görüşe göre Avrupa Avarları, Asya'daki Rou-ranların 柔然 (Ruan-ruan 蠕蠕) kalıntısı iken bir başka görüşe göre Eftalitlerin Avrupa'ya kaçan bakiyeleridirler; bir görüş ise Avarları oluşturan boyların hem Rouranlarda, hem de Eftalitlerde var olduklarına ilişkindir (Golden 2002: 88-90). Bulgarlar ise, 5. yüzyılda Hazar-Karadeniz bozkırlarına göç eden ve Ogur Türk topluluklarından Kutrigurlar (*Tokur Ogur) ve Onogurlar tarafından oluşturulmuş olup adları ilk kez 480 dolaylarında geçen bir kavimdir. Bu kavim bölgede Büyük Bulgarya devletini kurmuş ise de 665 dolaylarında bu devletin parçalanması üzerine Bulgarların bir bölümü Balkanlarda bugünkü Bulgaristan olan Moesia'ya, bir bölümü de bugünkü Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin bulunduğu bölgeye (Etil-Kama ırmaklarının birleştiği yer) göç ederek kendi devletlerini kurmuşlardır. Ogurlar ve Bulgarlar için bkz. Golden 2002: 74-75, 78-84, 202-214 ve Kafesoğlu 2002: 197-209.

için 533'te İstanbul'da toplanmış olan Roma ordusuna 600 Hun savaşçısı da katılmıştır (MacDowall 2002: 28). Bu bilgi de o sırada İstanbul'da paralı asker olarak bir miktar Türk savaşçısının bulunduğunu göstermektedir.

Göktürk ve Roma imparatorlukları arasında İranlı Sâsânîler'e (Sâsânyân ساسانیان İrânşêhr / Ērānšahr ایرانشهر ; 226-651) karşı 568'de bir ittifak kurulmuş ve bu tarihten itibaren iki devlet arasında elçiler gidip gelmeye başlamıştır. 6. yüzyılda yaşamış olan Romalı tarihçi Menandros'un Μένανδρος yazdığına göre İstanbul'a gelen Göktürk elçilik heyetlerinden "Türk" olarak adlandırılan 106 "İskit" İstanbul'da toplanmıştır. 576'da Roma imparatoru II. Tiberius (Flavius Tiberius Constantinus, Tiberios II Τιβέριος Β'; 574-582), Valentinus (Ουαλεντινός) başkanlığında bir elçilik heyetini Batı Göktürkler'e yollamıştır İstanbul'a daha önce gelip yerleşen Türk elçilik heyeti üyeleri de bu heyetle birlikte ülkelerine geri dönmüşlerdir (Chavannes 1903: 239-240; Erdemir 2003: 30).⁵ 7. yüzyılda İstanbul'a gelen ve burada geçici olarak kalan bazı Türklerin de varlığı bilinmektedir. 619 yılında bir Hun beyinin maiyyeti ve askerleriyle birlikte İstanbul'a geldiği, adamlarının vaftiz edildiği, kendisine de Patrik unvanı verildiği ancak kendisinin vaftiz edilmediği biliniyorsa da bu Hun beyinin kim olduğu konusunda ortak bir görüşe varılamamıştır. Lev Nikolaeviç Gumilëv'a Ле Николаевич Гумилëв göre bu kişi, 632'de Büyük Bulgarya'yı kurmuş olan Bulgar Onogur prensi Kubrat olabilir. Mihail Illarionoviç Artamonov Михаил Илларионович Артамонов, Georgij Aleksandroviç Ostrogorskiy Георги Александрович Острогорский (George Ostrogorsky) ve Dmitrij Dmitrievi Obolenskiy Дмитрий Дмитриевич Оболенский (Sir Dimitri Obolensky) ise bu Hun beyinin Kubrat'ın amcası Organa olduğunu düşünmüşlerdir; ayrıca G. A. Ostrogorskiy'e ve D. D. Obolenskiy'e göre Organa da vaftiz edilmiştir. Nitekim Kubrat'ın İstanbul'da vaftiz edildiği, imparatorun sarayında büyüüp eğitildiği bilinmektedir (Artamonov 2004: 211-212, 216-220; Gumilëv 2002: 255; Obolensky 1971: 62; Ostrogorsky 1959: 16-17). Ayrıca 8. yüzyılda İstanbul'da aktif bir Roma-Bulgar ticareti görülmektedir (Obolensky 1971: 66) ki o sırada bu vesileyle İstanbul'da Bulgar tüccarlar bulunmuş olabilir. Büyük Bulgarya'nın kurucusu Kubrat gibi, Tuna Bulgar hükümdarı I. Simeon (893-927) da gençken İstanbul'da eğitim görmüş ve Roma kültürünü özümsemiştir. Nitekim Simeon'un Hristiyan Roma-Yunan kültürünün etkisinde kalmış olması, Bulgarların Slavlaşmalarında ve Hristiyanlaşmalarında önemli bir rol oynamıştır (Obolensky 1971: 96, 102-105). Yine 620'lerde İstanbul'a bir miktar Hazar askerinin gönderildiğine ilişkin bilgi

⁵ Burada adı geçen İskitlerin Göktürkler mi yoksa onlara bağlı başka göçebe kavimlerde kişiler mi oldukları açık değildir (Erdemir 2003: 71). Lajos Ligeti, İstanbul'da birik Göktürklerin çoğunun bu kente daha önce gelen heyetlerle değil, kendi alavereleriyle gelip orada takılıp kalmış olan kişiler olduklarını ileri sürmüştür (Ligeti 1998: 71). Orh Yazıtlarında Romalılar, *Purum* 𐰆𐰪𐰸𐰸 olarak anılmışlardır (Tekin 1988: 8-9, 38-39, 7). Bu adın açıklanması hakkında bkz. (Ögel 1945: 63-87).

bulunmaktadır. 7. yüzyılda yaşamış olan Ermeni tarihçi Movsēs Dasxuranc'i'ye göre 626'da Roma imparatoru Hēraklios (Flabios Hērakleios Φλάβιος Ἡράκλειος, Flavius Heraclius; 610-641), İran'la sürmekte olan savaş sırasında müttefiki Hazar hükümdarı Yabgu Han'a⁶ bir elçi göndererek ondan yardım istemiş, Yabgu Han da bin kişi (muhtemelen bin askerlik bir birlik) yollamıştır. Bu bin kişi Kafkaslar'ı aşarak imparatora katılmak üzere İstanbul'a gitmiştir (Chavannes 1903: 253).⁷ Bu kişilere ne olduğu konusunda bir kayda rastlanılmamıştır; bu birlik, İstanbul'da kalarak imparatorun muhafız birliğine katılmış olabilir. Daha önce Roma-İran savaşları sırasında kurulan Roma-Hazar ittifakı, Sâsânîlerin Araplar tarafından yıkılması ve Arap istilâlarının hem Roma'yı, hem de Hazarlar'ı tehdit etmesi nedeniyle daha uzun bir süre devam etmiştir. Bu ittifak dâhilinde Roma imparatorları II. Ioustinianos Ιουστινιανός Β' (Iustinianus II; 685-695 ve 705-711) ve V. Kōnstantinos Κωνσταντίνος Ε' (Constantinus V; 741-775) Hazar prensesleri ile evlenmişlerdir. İmparator Kōnstantinos'un eşi Hazar prensesi Çiçek'ten (Tzitzak Τζιτάκ, vaftiz adıyla Eirēnē Ειρήνη) olan, Hazar kağanının torunu olup "Hazar Leōn" olarak adlandırılan oğlu da, sonradan IV. Leōn (Leōn IV Λέων Δ', Leo IV; 775-780) olarak Roma İmparatoru olmuştur. İ. Kafesoğlu'na göre, IV. Leōn'dan sonra tahta eşi Eirēnē Sarantapēkhaina'nın Ειρήνη Σαρανταπήχαινα (780-802). İmparator (Basileus βασιλεύς) unvanını alarak geçmesi, Hazar-Türk etkisiyle olabilir (Kafesoğlu 2002: 169). Yine Çiçek sayesinde İstanbul sarayında Çiçek'in giydiği Türk giysisi, *Tzitzakion* Τζιτάκιον adıyla moda olmuştur. G. Moravcsik, *Tzitzakion*'un imparatorların tören giysisi olduğunu belirtmiştir. G. A. Ostrogorskij de bu dönemde Roma İmparatorluğu üzerindeki doğu göçebelerinin (Türklerin) etkisinin sanıldığından daha fazla olabileceğine işaret etmiştir (Kafesoğlu 2002: 319; Moravcsik 1943: 486; 1958-II: 313-314; Obolensky 1971: 173; Ostrogorsky 1959: 20). İstanbul'a yerleşerek Roma imparatorlarıyla evlenen Hazar prenseslerinin yanında, İstanbul'a gelirken kendilerine eşlik eden maiyyetleri de bulunmuş olmalıdır; prenseslerin Türk maiyyetlerinin de İstanbul'a yerleşmiş olmaları mümkündür.

⁶ Édouard Chavannes'ın belirttiği üzere, bu kişi Batı Göktürklerle bağlı olan ve belki Göktürk hanedanından gelen bir Hazar Yabgusu idi. Alessio Bombaci, L. N. Gumilëv ve Saadettin Gömeç ise bu kişinin doğrudan doğruya Batı Göktürk hükümdarı Tong Yabgu Kağan 統葉護可汗 (618-630) olduğunu düşünmüşlerdir (Chavannes 1903: 253-254; Bombaci 1974: 173; Gömeç 1999: 34; Gumilëv 2002: 247).

⁷ Hazarların kökenleri ile bu adın etimolojisi konusunda farklı görüşler vardır. Her ne kadar 6. yüzyıldan önce bir topluluk olarak var olduklarına ilişkin bazı kayıtlar varsa da Peter Benjamin Golden, Hazarların ortaya çıkışlarına ilişkin ilk kesin kayıtların Göktürk döneminde 7. yüzyıla ait olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde Hazarlar, başlarında muhtemelen Göktürk hanedanından olan kişiler tarafından yönetilen ve Batı Göktürk Kağanlığı'na bağlı olan, Kuzey Kafkaslarda ve Hazar-Karadeniz bozkırlarında bulunan bir topluluk idiler. Batı Göktürk Kağanlığı'nın yıkılmasıyla birlikte Hazarlar da bağımsız olmuşlardır (Golden 2002: 192-195).

De Administrando Imperio ("İmparatorluğun Yönetimi Hakkında") adında bir eser yazmış olan Roma imparatoru VII. Kōnstantinos (Kōnstantinos VII Porphyrogennētos Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος; 908-959), Peçeneklere giden Roma elçilerinin İstanbul'a dönerken yollarında imparatorla tanışarak onunla dost olmak isteyen Peçenekleri de yollarında gemiyle İstanbul'a getirdiklerinden söz etmiştir (Kurat 1937: 115, 2002: 62).⁸ Yine bu imparatorun yazdığı *De Ceremoniis* ("Törenler Hakkında") adlı eserden, İstanbul'da saray muhafızı olarak görev yapan Ferganalı Türklerin bulunduğu anlaşılmaktadır (Brand 1989: 2; Demirkent 1997: 59, 2001: 209). Ancak ne Işın Demirkent ne de Charles M. Brand, bu Ferganalı Türklerin hangi Türk kavminden oldukları ve İstanbul'a nasıl geldikleri konusunda bir bilgi vermemişlerdir. Bu Ferganalı Türklerin hangi kavme mensup olduklarını anlamak için o dönemde Fergana hakkında bilgi veren İslâmî kaynaklar incelenebilir. Kudame bin Cafer (Kudāme bin Ca'fer el-Kâtib el-Bağdādî قدامة بن جعفر الكاتب البغدادي; ölm. 948), Türklerin sınırının Şâş (Taşkend) ve Fergana tarafında olduğunu, burasının Karluk ordugâhlarının başlangıcını oluşturduğunu belirtmiştir (Şeşen 1998: 189).⁹ Arap coğrafyacı el-Mesudî (Ebû'l-Hasan 'Alî bin el-Huseyn el-Mes'ûdî أبو الحسن علي بن الحسين المسعودي; ölm. 956), *Mürucü'z-Zeheb* (Murûc ed-Deheb ve Me'âdin el-Cevâhir مروج الذهب ومعادن الجواهر) adlı eserinde Karlukların Fergana'nın, Şâş'ın ve buralara komşu ülkelerin üst tarafında olduğunu yazmıştır (Şeşen 1998: 44, 57). el-Mesudî'den bir yıl sonra ölmüş olan İranlı coğrafyacı el-İstahrî (Ebû İshâk İbrâhîm bin Muḥammed el-İstahrî el-Fârisî الفارسي الممالك) de yazmış olduğu *el-Mesâlik el-Memâlik* (الممالك

⁸ Kökenleri konusunda fikir birliğine varılamayan bir Türk kavmi olan Peçenekler, 9.-10. yüzyıllarda Karadeniz Bozkırları'na gelmişler, ardından Rusya'ya ve Balkanlar'a doğru yayılmışlar ve 12. yüzyılda diğer Türk kavimlerinin arasında eriyerek müstakil bir topluluk olmaktan çıkmışlardır (Golden 2002: 219-224).

⁹ Göktürkler ile yakın akraba bir kavim olarak addedilen Karluklar, Göktürk döneminde Altay Dağları civarında yaşamışlar ve kimi zaman Doğu Göktürklerle, kimi zaman Batı Göktürklerle bağlı olmuşlar, ancak sık sık Göktürk hâkimiyetine karşı ayaklanarak bu devleti sıkıntıya sokmuşlar, Göktürk Kağanlığı'nın yıkılmasıyla birlikte de Seyhun'un doğusundaki Yedisu bölgesine göç ederek buradaki Türgiş varlığına son vermişlerdir. Karluklar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Taşağıl 2004: 62-72. Fergana (Fergānē فرغانه), Maverünnehir'in doğusunda Seyhun'un (Iaxartēs Ιαξάρτης, Seyhûn سيحون, Sîr Deryâ سیر دریا / Sir Derya) orta kısımlarına dökülen bir vadinin adıdır. Göktürk döneminde burada bir krallık var olmuştur. Bu dönemin sonlarına doğru, 720'lerde Fergana'nın ortasından geçen Seyhun Irmağı'nın ülkeyi ikiye böldüğü, ırmağın güneyinde kalan bölgenin Arap soylu bir hükümdar tarafından yönetildiği, ırmağın batısında ise Göktürk soylu bir hükümdarın yönetimi altında bulunduğu bilinmektedir. Aslında Fergana'daki bu bölünme tam olarak 630'ların sonlarına doğru olmuştur. Bu sıralarda Göktürk kağanlarının mensup oldukları A-shi-na 阿史那 boyundan olan bir Göktürk beyi, Fergana'yı ele geçirmiştir. Onun ölümünden sonra da ülke, ayrı kentlerde oturan yerli İranî ve Göktürk asıllı hükümdarlar arasında paylaşılmıştır (Barthold 1945: 558-559; Ekrem 2003: 122-124).

المسالك adlı eserinde İsbîcâb'dan (İsficap, bugün Kazakistan'daki Sayram Cайрам) Fergana'nın ucuna kadar olan bölgenin Karluklarla çevrili olduğunu belirtmiştir; ona göre İsficap'tan yukarı Fergana'ya kadar Karluk cephesidir. Kendisi Fergana'nın Türk Kapısı, buradaki bazı yerleşimlerin de Türklere ait olduğunu yazmıştır (Şeşen 1998: 161, 171, 173). 977'den sonra öldüğü düşünülen Arap coğrafyacısı İbn Havkal'ın (Ebû'l-Kâsim Muḥammed bin Ḥavḳal القاسم محمد بن حوقل) 977'de yazdığı *Suretü'l-Arz'a* (صورة الارض) göre Karluklar, Fergana'nın doğu ucundan Taraz'a (Talas) kadar uzanan alanda yaşamaktaydılar; kendisi ayrıca İsficap'tan Fergana'nın en uzak ucuna kadar olan alanın Karluk sınırı, bu bölgenin Türk Kapısı, buradaki bazı yerleşimlerin de eskiden Türklere ait olduğuna ilişkin bilgileri vererek kendisinden önceki coğrafyacıları tekrarlamıştır (Şeşen 1998: 207, 210, 240-241). 982'de tamamlanmış olan Farsça anonim *Hududü'l-Alem*'de (Ḥudūd el-ʿÂlēm الحدود العالم) §25'e göre Türkistan Kapısı olan Fergana'ya çok sayıda Türk köle getirilmekteydi (Ḥudūd al-ʿÂlam 1937: 115). 12.-13. yüzyıllarda yaşamış olan Müslüman coğrafyacılar da Fergana'nın Türk sınırı olduğuna ilişkin bilgileri tekrarlamışlardır (Şeşen 1998: 96, 100, 129, 148). Anlaşıldığı kadarıyla 10. yüzyılda, yani imparator VII. Kōnstantinos'un yaşadığı dönemde Fergana, Müslümanlarla Türklerin sınırını oluşturmuyordu ve burada az da olsa bir miktar Türk yerleşimi vardı; ayrıca burada çok sayıda Türk kökenli köle (savaş esiri) bulunmaktaydı. VII. Kōnstantinos'un sözünü ettiği İstanbul'daki Ferganalı Türk muhafızların, Fergana'ya komşu olan ya da orada yaşayan Karluk Türklerinden olmaları ihtimali vardır. İstanbul'daki bu Ferganalı Türkler Fergana'da toplanılan Türk savaş esirlerinden oluştuysa aralarında Fergana'ya yakın yaşayan Oğuzlar, Uygurlar gibi Türk kavimlerine mensup kişiler de bulunmuş olabilir. Ancak bu Ferganalıların arasında Fergana'nın İranî yerlilerinin mevcut olması da mümkündür.

D. D. Obolenskij, 10. yüzyılda bazı Peçeneklerin rehin olarak İstanbul'a gönderildiklerini ve burada dışişleri bakanlığının bir memuru tarafından misafir edildiklerini, bu Peçeneklerin bazılarının İstanbul'da kaldıkları süre içinde Roma etkisine girdiklerini belirtmiştir (Obolensky 1971: 180). 11. yüzyılın ortalarında bazı Peçenek reislerinin adamlarıyla birlikte İstanbul'a geldikleri görülmektedir. Bu yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Geōrgios Kedrēnos Γεωργίος Κεδρηνος, 1048'de Peçenekler arasında yaşanan bir taht mücadelesi sonucunda rakiplerden Peçenek reisi Kegen'in mücadeleyi kaybederek Roma imparatoru IX. Kōnstantinos'a (Kōnstantinos IX Monomakhos Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος; 1042-1055) adamlarıyla birlikte iltica etmeye karar verdiğini, sınırı geçtikten sonra imparatorun Kegen'i İstanbul'a çağırttığını, onu iyi karşıladığını, şerefine ziyafetler verildiğini yazmıştır. Kegen imparatorluğa büyük yararları olacağını belirtmiş, kendisinin ve adamlarının Hristiyan olacaklarını vaatmiş ve adamlarıyla birlikte vaftiz edilerek Hristiyan olmuştur. Bunun üzerine Kegen'e Tuna kıyılarında bazı kaleler ve arazi verilerek imparatorluğun hizmetine alınmıştır. Kegen'in rakibi olan Peçenek

hükümdarı Turak bu duruma kızmış ve Roma topraklarını istilâ etmiş, ancak Kegen tarafından bozgun uğratılarak adamlarıyla birlikte esir alınmıştır. Esir alınan Peçenekler Niş ile Sofya arasına yerleştirilirken Turak ve 140 Peçenek reisi de İstanbul'a gönderilmiş, imparator tarafından iyi karşılanmış, Hristiyanlığa kabul ettirilmiş, kendilerine büyük Roma rütbeleri ve makamları verilmiştir (Kurat 1937: 130-135; Obolensky 1971: 213). Turak'ın ve adamlarının İstanbul'a yerleşip yerleşmedikleri konusunda bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak İstanbul'da en azından kısa bir süreliğine bulundukları görülmektedir. 1071 Malazgirt Savaşı'na katılan ve İstanbul'da toplanarak doğuya hareket eden Roma ordusunda Hazar, Peçenek, Oğuz ve Kıpçak Türklerinin de bulunduğu bilinmektedir; ayrıca sefere giden bu orduda Roma imparatoru IV. Rōmanos'un (Rōmanos IV Diogenēs Ρωμανός Δ' Διογένης; 1068-1071) yanında Türk kökenli komutan Tarkhaniōtēs Ταρχανιώτης (*Tarkan) de bulunmuştur (Moravcsik 1958-II: 300; Turan 1971: 23-24). Bu ordudaki Türkler, ordu hareket etmeden önce bir süre İstanbul'da kalmış olabilirler. 1122'de Peçenekler Romalılar tarafından bozguna uğratıldıkları zaman esir düşen Peçenekler İstanbul'a getirilerek Hristiyan yapılmışlar ve imparatorun ordusuna alınmışlardır (Turan 1969: 133, 1971: 161).

Mevcut tarihî kaynaklara göre ilk kez 377'de İstanbul önlerine gelen Türkler, 6. yüzyıldan itibaren kente yerleşmeye başlamışlardır. Hunlar, Bulgarlar, Avarlar, Göktürkler, Hazarlar, Ferganalılar (bunlar Karluk olabilirler) ve muhtemelen Peçenekler paralı asker, ziyaretçi ve siyasî mültecî olarak kente gelerek yerleşmişlerdir. Bazı Türk hanedan üyeleri de eğitimleri için ya da siyasî evlilikler nedeniyle İstanbul'da yaşamışlardır. Asker olarak İstanbul'da bulunan Türklerin bir kısmı seferlere çıkmak için İstanbul'da toplanan seferî ordulara katılmışlar (Hunlar, Hazarlar, Peçenekler, Oğuzlar ve Kıpçaklar) ve kentte daimî kalmamışlar, muhafız olan Türkler ise muhtemelen zamanlarının çoğunu kentte geçirmişlerdir. Özellikle Hunların, Bulgarların, Avarların ve Hazarların Roma (Bizans) kültürüne önemli etkileri olmuştur. Bu dönemde İstanbul'a yerleşen Türklerin büyük oranda kültürlerini ve benliklerini korudukları, bilâkis yerlileri de etkiledikleri görülmektedir.

II- Selçuklu ve Erken Osmanlı Dönemlerinde İstanbul'da Türkler

Selçuklu döneminde İstanbul'a yerleşen Türkler hakkında ayrıntılı çalışmalar daha önce yapılmıştır. Bu nedenle bu konuda fazla ayrıntıya girilmeden yalnızca temel bilgiler verilecektir. İstanbul'a yerleşen Selçuklu-Danişmendli Türklerini ve Türkmenleri savaşlarda esir alındıktan sonra Roma hizmetine girerek yüksek konumlara gelen Türk kökenli Roma devlet adamları, çeşitli vesilelerle kente gelen Selçuklu-Danişmendli hanedan mensupları ve zaman zaman şehirde bulunan Türk paralı askerleri-savaş esirleri-tüccarları olarak üç grupta toplamak mümkündür.

Mevcut kayıtlara göre İstanbul'da kalan ilk Müslüman Türk, 11. yüzyılda yaşamış olan Rum tarihçi Mikhaēl Attaleiatēs'in Μιχαήλ Ατταλειάτης Amertikēs

Ἀμερτικῆς ve Amertikē Ἀμερτικῆ olarak andığı bir kişidir. Hakkında pek fazla bilgi olmayan ancak soylu kökene sahip olmakla övündüğü kaydedilen bu kişi İstanbul'a imparator VI. Mikhaēl'in (Mikhaēl VI Briggas Μιχαήλ ΣΤ' Βρίγγας, VI. Mikhaēl Bringas; 1056-1057) saltanatı sırasında sığınmacı olarak gelmiş, burada imparator I. Isaakios'a (Isaakios I Komnēnos Ἰσαάκιος Α' Κομνηνός; 1057-1059) hizmet etmiş, imparator X. Kōnstantinos'a (Kōnstantinos X Doukas Κωνσταντῖνος Ι' Δούκας; 1059-1067) suikast düzenlemeye kalkışınca sürgüne gönderilmiş, sonra geri çağırılarak Türklerle savaşması için Diyarbakır bölgesine gönderilmiş, sonradan taraf değiştirerek Türklere katılmış ve Romalılara karşı çarpışmıştır (Brand 1989: 2; Moravcsik 1958-II: 66).

Roma hizmetinde görülen ve Roma eğitimiyle yetiştirilen ilk Müslüman Türk kökenli devlet adamı, Tatikios'dur. Roma imparatoru I. Alexios'un (Alexios I Komnēnos Ἀλέξιος Α' Κομνηνός; 1081-1118) tarihçi kızı Anna Komnēnē'nin Ἀννα Κομνηνή (Anna Comnena) eseri *Alexiada*'da Ἀλεξιάδα ve onun kocası Nikēphoros Bryennios Νικηφόρος Βρυέννιος tarafından yazılan *Nicephori Bryennii Commentarii*'de Tatikios Τατίκιος, çeşitli Haçlı kroniklerinde de *Tetigus*, *Tatinus*, *Tatic*, *Tetigus*, *Tagingus*, *Taninus* ve *Titidus* olarak geçen, Romalılar nezdinde bir Tourkopoulos Τουρκόπουλος (Roma hizmetinde olan Hristiyan Türk) olan bu kişi, Anna Komnēnē'ye göre *Sarakēnos* Σαρακηνός (Sarasen, Müslüman) kökenli ve doğuştan esir idi; Tatikios'un bir Müslüman olan babası, Anna Komnēnē'nin dedesi Iōannēs Komnēnos Ἰωάννης Κομνηνός tarafından bir yağma akını sırasında esir alınmıştır ki I. Demirkent'e göre Tatikios da babası ile birlikte esir düşmüş olabilir (Demirkent 2003: 93-95; Moravcsik 1958-II: 302; Savvides 1994: 821).¹⁰ Roma ordusundaki askerî kariyerine ilişkin ilk kayıtlar 1078'e ait olan *Tadık, aynı zamanda yakın dostu olan imparator I. Alexios tarafından Nisan 1081'de kendisi için oluşturulan Megas Primikērios Μέγας Πριμικήριος (Ulu Teşrifatçı) rütbesine yükseltilmiştir. Bir Roma ordu komutanı olarak *Tadık, 1078'den itibaren 1099'a kadar Arnavutluk'ta âsî Romalı vali Nikēphoros Basilakēs'le Νικηφόρος Βασιλάκης, Yunanistan ve Makedonya'da Normanlarla, Anadolu'da Selçuklularla, Trakya ve Bulgaristan'da Peçenekler ile Kıpçaklarla¹¹, Ege Denizi'nde de İtalyan

¹⁰ *Tatikios* adının Türkçe aslının ne olduğu konusunda Osman Turan'ın dışında herhangi bir araştırmacının görüş bildirdiğine rastlanılmamıştır. O. Turan, açıklama yapmadan bu adın aslını *Tadık* olarak yazmıştır (Turan 1971: 84, 89). Nitekim Göktürklerden kalma 732 tarihli Köl Tigin Yazıtı'nda Doğu Yüzü 32. satırda *Tadık Çor* ᠲᠠᠳᠢᠭ ᠴᠣᠷ unvanı geçmektedir (Tekin 1988: 16-17). Annemarie von Gabain, Muharrem Ergin ve Talât Tekin, *Tadık*'ın bir kişi adı olduğunu düşünmüşlerdir. T. Tekin ayrıca *Tadık*'ın *Tadak* olarak da okunabileceğini belirtmiştir. Faruk Sümer'e göre ise *Tadık*, bir bodun (kavim) ya da oymak (aşiret) adı olabilir (Ergin 2002: 112; Sümer 1999-I: 50, 59; Tekin 1988: 81; Gabain 1950: 337).

¹¹ Kökenleri konusunda farklı görüşler olan, kaynaklarda çeşitli adlarla geçen, 11. yüzyılın ortalarında Orta Asya'dan gelerek Hazar-Karadeniz Bozkırları'na yerleşerek Rusya'ya, Gürcistan'a ve Balkanlar'a doğru yayılan ancak merkezî bir güç oluşturamayan, sonunda

Pisa kent-devletiyle çarpışmış, 1097'de I. Haçlı Seferi'nde Anadolu'da Antakya'ya kadar Haçlılara eşlik eden Roma birliğine kumanda etmiştir; bunun dışında hayatı genellikle İstanbul'da, imparator Alexios Komnēnos'un yanında geçmiştir. Kendisi ayrıca Makedonya'da Ohrid'de Охрид yaşayan Vardarlı Hristiyan Türklerin başına yönetici atanmıştır.¹² Kaynaklarda cesur, savaşçı, temkinli, uzakgörüşlü ve sadık olarak tanımlan ancak 1099'dan sonra hakkında bilgi bulunmayan *Tadık'ın özel hayatı konusunda da pek fazla bilgi mevcut olmadığı hâlde C. M. Brand ve I. Demirkent, 12. yüzyılda yaşamış olan bazı Romalı soyluların ve komutanların onun soyundan gelmiş olabileceklerini belirtmişlerdir. Alexis G. C. Savvides'e göre *Tadık, Roma ordusundaki Türk paralı askerlerden oluşan Tourkopoulos birliklerinin önem kazanmasında da rol oynamış olabilir (Brand 1989: 3-4; Demirkent 2003: 95-110; Savvides 1994: 821-823).

Tatikios'la yaklaşık aynı dönemde yaşamış olan ve ilk Türk denizci hükümdarı olarak bilinen Çaka Bey (*Çakan Beg, Alexiada'da Tzakhas Τζαχάς, diğer bazı Yunanca metinlerde Tzakhatzas Τζαχτζάς) de hayatının bir bölümünü İstanbul'da geçirmiştir. Hayatı hakkında bilgiler genellikle Alexiada'da, kısmen de diğer bazı Roma ve Selçuklu kaynaklarında, ayrıca 13. yüzyılda derlenilen Dânişmendnâme'de دانشمندنامه bulunmaktadır. Dânişmendnâme'ye göre Danişmendli Beyliği'nden ayrılarak Kuzeybatı Anadolu'da akınlar yapan bir Türkmen kuvvetinde bulunan Oğuz Çavuldur boyu mensubu Çaka Bey, Alexiada'da kendi ağzından aktarılan bilgilere göre 1078'de Romalılar ile yapılan bir çarpışmada tecrübesizliği yüzünden esir düşmüş, Roma imparatoru III. Nikēphoros'un (Nikēphoros III Botaneiatēs Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης; 1078-1081) sarayına gönderilerek burada kendisine unvanlar, imtiyazlar ve hediyeler verilmiş, kendisi sarayda çok iyi derecede Yunanca öğrenmiştir; nitekim kendisi en sonunda Roma tahtına göz dikmiştir. İmparator I. Alexios tarafından tüm imtiyazları elinden alınan *Çakan, bilinmeyen bir tarihte ve bilinmeyen bir biçimde İstanbul'dan ayrılarak İzmir'i ele geçirmiş ve burada denizci bir beylik kurarak Doğu Ege'de Romalılara ait adaları ele geçirmiş ve imparatorluğa akınlarda bulunmuştur. *Çakan Bey'in aldığı eğitime ve İstanbul'da bulunduğu ortama rağmen benliğini korumuş olması, onun bir yetişkinen esir düşmesiyle ilgili olabilir. Türklük benliğini yitirmediği anlaşılan, İstanbul'u ele geçirmek için Peçeneklerle ve Anadolu Selçuklularıyla

Moğol hâkimiyetine girerek Altın Ordu Hanlığı'nın esas kitlesini oluşturan Kıpçaklar için bkz. Golden 2002: 224-234.

¹² O. Turan, *Tadık'ın bu Vardar Türklerine mensup olduğunu düşünmüştür (Turan 1971: 84, 89). Hâlbuki Vardarlıların Müslüman olduklarına ilişkin bir kayda rastlanılmamıştır. Anna Komnēnē'nin *Tadık'ın Müslüman kökenli olduğunu yazması, onun büyük olasılıkla Anadolu Türklerinden olduğuna işaret etmektedir. Ancak O. Turan, sonradan *Tadık'ın Selçuklu fetihleri sırasında esir edildiğini ve böylece Vardarlı Türklerin başına atandığını kabul etmiştir (Turan 1971: 93). C. M. Brand ise bahsi geçen Vardarlıların metinlerde "Türk" olarak anılmalarına karşılık Türk değil Macar olabileceklerine işaret etmiştir (Brand 1989: 1, 3).

anlaşan *Çakan'ın, kendisini İzmir'de *Basileus* (Roma İmparatoru) ilan ettiği bilinmektedir. Ne var ki *Çakan'ın kurduğu ittifaklar uzun süreli olamamış, en sonunda *Çakan Bey damadı Anadolu Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan (1092-1107) tarafından 1095'te öldürülmüş ve beyliği de kısa bir süre sonra Roma İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırılmıştır. Roma eğitiminden geçen, bir süre İstanbul'da Roma hizmetinde çalışan, Hristiyan olup tamamen Yunanlaştığına ilişkin bir kayıt bulunmayan, İstanbul merkezli bir Roma-Türk devleti kurmak isteyen *Çakan Bey, Türk ve Roma tarihinin ilginç simalarındandır (İlgürel 1993: 188; Moravcsik 1958-II: 310; Turan 1971: 87-98, 104).¹³ *Çakan Bey'in Sultan I. Kılıç Arslan'la evli olan kızı, 1097'de I. Haçlı Seferi sırasında İznik'te Romalılar tarafından esir alınmış ve İstanbul'a götürülmüştür. O. Turan, sultanın eşinin sultanla İstanbul'dan mektuplaştığını belirtmiştir. Sultanın eşinin yanısıra iki oğlu da İznik'te Romalılar'a esir düşmüştür (Turan 1971: 101, 104). Bu bayanın ve çocuklarının kalan hayatlarını İstanbul'da sürdürdüklerine ya da sultanın yanına geri döndüklerine ilişkin bir bilgiye rastlanılmamıştır.

12. yüzyılın ilk yarısında Roma İmparatorluğu'nda en yüksek konumlardan birisinde bulunan kişi olan İōannēs Axoukhos Ἰωάννης Ἀξούχος (Aksukhos) da Türk kökenli idi. Hakkındaki bilgiler genellikle o dönemde yaşamış olan Mikhaēl Italikos Μιχαήλ Ἰταλικός ve Nikēphoros Basilakēs'te, kısmen de 12.-13. yüzyıl tarihçileri olan İōannēs Kinnamos Ἰωάννης Κίνναμος ve Nikētas Khōniatēs'te Νικήτας Χωνιάτης (ona göre Axoukhos bir "Persēs Πέρσης" yani bir Selçuklu Türk'ü idi)¹⁴ bulunan, gerçek adı hakkında farklı görüşler olan¹⁵ İōannēs Axoukhos, 1097'de dokuz yaşındayken İznik'te Haçlılar tarafından ele geçirilmiş ve Roma imparatoru I. Alexios'a takdim edilmiş, I. Demirkent'e göre önemli bir aileden gelmesi muhtemel olan bir Selçuklu Türk'üdür. Kendisi imparatorun oğlu ve kendi yaşıtı İōannēs Komnēnos Ἰωάννης Κομνηνός ile birlikte, onun yakın arkadaşı olarak sarayda büyüyerek eğitilmiş, iyi bir askerî eğitim görmüş, Yunancayı en iyi biçimde öğrenmiş ve dinî konularla da ilgilenmiştir; ayrıca Axoukhos, akıllı, iyi huylu ve özel yeteneklere sahip olduğu için genellikle sarayda sevilen birisi olmuş, cömertliğiyle, hayırlı işler yapmasıyla tanınmıştır (Brand 1989: 4-5, 23; Demirkent 1997: 60-63, 69-70).¹⁶ Axoukhos'un yakın arkadaşı İōannēs, II. İōannēs (İōannēs II

¹³ C. M. Brand, Roma hizmetinde çalışmak için vaftiz olmanın elzem şart olmasına dayanarak, *Çakan'ın da ilk başta vaftiz edilmiş olabileceğini, ancak Hristiyanlığını Romalıların gözüne girmek için gösteriş amaçlı kullandığını, hayatının sonuna kadar muhtemelen yine Müslüman olarak kaldığını düşünmüştür (Brand 1989: 17).

¹⁴ Romalılar tarafından 12.-15. yüzyıllarda Selçuklu, Osmanlı, Kıpçak Türkleri ile Tatar-Moğollar için "Pers" teriminin kullanılmasına ilişkin bkz. Moravcsik 1958-II: 252-255.

¹⁵ O. Turan, *Axoukhos*'un "Akkus" olduğunu ileri sürmüşken Fikret Işıltan, bu adın *Eksük* okunabileceğini, bunun da *Artuk* ile ilgisi olabileceğini düşünmüştür (Demirkent 1997: 61; Turan 1971: 160).

¹⁶ C. M. Brand'e göre Roma taht veliahtlarının Türk çocuklarıyla büyütülmelerinin nedeni, onların ileride özellikle savaş alanlarında gerekli olabilecek Türk dilini öğrenmelerinin

Komnēnos Ἰωάννης Β' Κομνηνός; 1118-1143) olarak 1118'de tahta çıktığında Axoukhos'u da Sebastos Σεβαστός (Muhterem) unvanıyla Megas Domestikos Μέγας Δομέστικός (Doğu ve Batı Orduları Başkomutanı) rütbesine yükselterek onu imparatorlukta ikinci en büyük kişi hâline getirmiştir. Bu tarihten itibaren Axoukhos, 1149 ya da 1150 dolaylarında 62 yaşında ölene kadar Roma Başkomutanı olarak pek çok sefere katılmış, ayrıca imparatorlukta taht mücadelelerine birkaç kez müdahalede bulunmuştur. Axoukhos hem İōannēs'in, hem de onun ardılı oğlu I. Manouēl'in (Manouēl I Komnēnos Μανουήλ Α' Κομνηνός; 1143-1180) tahta çıkışlarında önemli rol oynamış, ayrıca imparator I. İōannēs'in ablası Anna Komnēnē ile eşi Nikēphoros Bryennios'un başını çektikleri komployu etkisiz kılmış, üstelik imparatorla kardeşini barıştırmıştır. Komutan olarak da Axoukhos, Anadolu'da Selçuklularla, Trakya'da Peçeneklerle, Sırbistan'da Macarlarla, Antakya'da Haçlılarla, Akdeniz'de Korfu (Corfū, Kerkyra Κέρκυρα) adasında Sicilya Normanlılarıyla, yine Sırbistan'da Raška Рашка (Rascia) beyliğiyle savaşmıştır (Brand 1989: 4-5; Demirkent 1997: 63-69). Axoukhos'un evlendiği, birkaç çocuk sahibi olduğu, büyük kızı Eirēnē'nin Εἰρήνη imparator Alexios Komnēnos'un kardeşi Isaakios Komnēnos'un Ἰσαάκιος Κομνηνός torunu Alexios Komnēnos'la nişanlandığı (ancak Alexios'un ölümü yüzünden evliliğin gerçekleşmediği), Axoukhos'un küçük kızı Eudokia'nın Ευδοκία Isaakios'un başka bir torunu olan Stephanos Komnēnos'la Στέφανος Κομνηνός evlendiği, bu evlilikten üç çocuğun olduğu bilinmektedir. Axoukhos'un en büyük oğlu Alexios da imparator II. İōannēs'in oğlu Alexios Komnēnos'un kızı Maria Μαρία ile evlenerek tahta en yakın kişilerden birisi olmuştur. Alexios Komnēnos babasından önce ölünce tahta kayınpederinin en küçük kardeşi Manouēl Komnēnos çıkmıştır; Alexios Axoukhos, Manouēl'un hizmetinde Prōtostratōr Πρωτοστράτωρ rütbesiyle görev yapmış, bir saray entrikasına karıştığı için 1167'de bir manastıra sürgün edilerek hayatını burada tamamlamıştır. Alexios Axoukhos'un iki oğlundan büyüğü olan "Şişman" takma adlı oğlu İōannēs Komnēnos Axoukhos Ἰωάννης Κομνηνός Ἀξούχος, 1200'de Roma imparatoru III. Alexios'a (Alexios III Aggelos Ἀλέξιος Γ' Ἀγγελος, III. Alexios Angelos; 1195-1203) karşı bir komplo düzenleyerek bir günlüğüne Roma imparatoru olmuş, ancak ertesi gün ayaklanma bastırılınca adamlarıyla birlikte öldürülmüştür. Ne var ki Axoukhos'un soyu Trabzon Rum imparatorlarında devam etmiştir. Nitekim üçüncü Trabzon Rum imparatoru olan I. İōannēs (İōannēs I Megas Komnēnos Axoukhos Ἰωάννης Α' Μέγας Κομνηνός Ἀξούχος; 1235-1238), Axoukhos'un soyundan gelmiştir (Brand 1989: 5-6, 8-11, 23-24; Demirkent 1997: 70-71). Axoukhos ve ardılları tipik Romalılar olarak yetiştirilmiş olup *Çakan Bey'in aksine kültür olarak değil, yalnızca soy olarak

amaçlanması olabilir. Aynı şekilde, Roma soylu tabakasıyla bağı olmayan, esir-köle konumundaki Türklerin imparatorlara daha çok bağlı kalacakları da muhtemelen düşünülmüştür (Brand 1989: 15, 19, 25) ki bu da İslâmî devletlerdeki gulam uygulamasını hatırlatmaktadır.

kısmen Türk kalmışlar, Rumlarla evlenerek onlarla karışmışlardır. Anlaşıldığı kadarıyla Axoukhos ailesi 12. yüzyılda İstanbul'un en önemli soylu ailelerinden biri olmuş, ancak siyasi nedenlerden dolayı bu aile 13. yüzyılda İstanbul dışına çıkmak zorunda kalmıştır.

Roma eğitimi görüp bu devletin hizmetinde çalışıp İstanbul'da yaşamış başka Türkler de olmuştur. İōannēs Kinnamos'e göre doğuştan Türk olup imparator II. İōannēs'in saltanatı sırasında Roma eğitimi alarak bu kültürle yetişen Prosoukh Προσοῦχ (*Porsuk), 1144'te Antakya'ya yapılan sefere katılmış ve muhtemelen bu seferin başkomutanı olmuştur. Nikētas Khōniatēs de Prousoukh'un Προσοῦχ 1147'de II. Haçlı Seferi sırasında Alman haçlılarıyla Romalılar arasında barış müzakereleri yaptığını yazmıştır. C. M. Brand'e göre imparator I. Andronikos (Andronikos I Komnēnos Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνός; 1183-1185) döneminde Yunanistan valiliği yapmış olan Nikēphoros Prosoukhos Νικηφόρος Προσοῦχος, Türk kökenli komutan *Porsuk'un oğlu ya da torunu olabilir (Brand 1989: 7, 16; Moravcsik 1958-II: 257). İōannēs Kinnamos, yine I. Manouēl'in hizmetinde bulunan ve 1154-1155 dolaylarında imparatoru bir komplodan koruyan, "barbar" kökenli, Roma eğitilmiş ve imparatorun takdirini kazanmış olan Isakh'dan Ἰσάχ (*İshâk; G. Moravcsik'e göre bir Selçuklu Türk'ü olabilir) sözeder ki C. M. Brand, 1175'te Selçuklu sınırında görev yaparken görevini kötüye kullanması nedeniyle imparatorun kızgınlığını çeken, bu yüzden Roma ordusundan kaçan ve kötü bir sonla karşılaşan Mikhaēl Isakh'in Μιχαήλ Ἰσάχ bu kişi olması gerektiğini belirtmiştir; anlaşıldığı kadarıyla Mikhaēl Isakh'in soyundan gelen kişiler İstanbul'da yaşamışlardır. İōannēs Kinnamos, Romalıların 1165 Macaristan Seferi'ndeki komutanları arasında saydığı İōannēs Isēs'in Ἰωάννης Ἰσής (*İsâ) de doğuştan Türk olduğunu ancak Roma eğitimi aldığını yazmıştır (Brand 1989: 10, 23; Moravcsik 1958-II: 140-141). C. M. Brand, bu kişileri İstanbul'da yaşamış Türklerin arasında saymış, bu kişilerin küçükken esir düşerek İstanbul'da eğitilmiş olmalarının muhtemel olduğunu belirtmiştir (Brand 1989: 14).¹⁷

Erdoğan Merçil, Roma İmparatorluğu'nda bulunmuş olan Selçuklu hanedanı mensupları hakkında bir çalışma yaparak hepsini listelemiş, ayrıca onları "Hayatlarını Bizans'da sürdürenler", "Bir süre Bizans'da yaşayıp, tekrar Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına geçenler" ve "Antlaşma yapmak veya yardım istemek için İstanbul'a gidenler" olarak üç gruba ayırmıştır. Bu ayırmaya göre Yunus bin Selçuk'un oğlu olup Sultan Alp Arslan'ın (1064-1072) eniştesi olan Erbasgan (Khrysoskoulos Χρυσόσκουλος) ve Sultan II. İzzeddin Keykavus'un ('İzze'd-dîn Keykâvus عز الدين كيكاوس; 1246-1261) oğullarından Melik Konstantin ilk gruba; Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (Gıyâse'd-dîn Keyhüsrev غياث الدين كيخسرو; 1192-

¹⁷ C. M. Brand, 12. yüzyıldan sonra Roma İmparatorluğu'nun devlet kademesinde hizmet veren Türklerin azalmasının, devletin zayıflamasının nedeni olarak görmüştür (Brand 1989: 25).

1196 ve 1205-1211), Sultan II. İzzeddin Keykavus, Sultan II. Mesud (Gıyâse'd-dîn Mes'ûd غياث الدين مسعود; 1284-1296 ve 1303-1308) ve Sultan III. Alaeddin Keykubad ('Alâ'e'd-dîn Keykubâd علاء الدين كيقباد; 1298-1302) ikinci gruba; Anadolu Selçuklu Hanedanı'nın kurucusu Süleymanşah'ın kardeşi ve taht rakibi Kutalmışoğlu Mansur (Manşûr منصور), Süleymanşah'ın bir beyi olan Ebu'l-Kasım (Ebû'l-Kâsım ابو القاسم), Sultan I. Mesud (1116-1156), Sultan I. Mesud'un kardeşi ve taht rakibi Melik Arap (Melik 'Arab ملك عرب), Sultan II. Kılıç Arslan ('İzze'd-dîn Kılıç Arslan عز الدين قلع ارسلان; 1156-1192) ve Sultan Şahinşah (Şâhîn Şâh شاهين شاه; 1110-1116) da son gruba girmişlerdir. Maiyyetindeki bin kişiyle İstanbul'a gelen ve burada seksen gün boyunca kalan Sultan II. Kılıç Arslan'ın ziyareti sırasında sultan izzet ü ikramla karşılanmış, onun için ziyafetler, at yarışları ve eğlenceler düzenlenmiş, kendisine pek çok değerli eşya hediye edilmiştir; ancak C. M. Brand, İstanbul halkının sultanla ve maiyyetindeki Türklerle alay ettiklerini, Aya Sofya'ya (Agia Sofia Ἀγία Σοφία) girmek isteyen sultanın patrik tarafından bir deprem bahane edilerek kiliseye sokulmadığını belirtmiştir. Daha önce İstanbul'a gelen Ebu'l-Kasım da benzer biçimde karşılanmış, hemen her gün kendisine ziyafetler verilmiş, hipodromda şerefine at ve araba yarışları düzenlenmiştir. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ise, Haçlıların 1204'te İstanbul'e ele geçirmeleri yüzünden şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır. Sultan II. İzzeddin Keykavus, döneminin siyasi durumu yüzünden İstanbul'da misafirken iki oğlu, annesi ve kızkardeşiyle birlikte Roma imparatoru VIII. Mikhael (Mikhael VIII Palaiologos Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος; 1259-1282) tarafından Enez kalesinde hapse atılmış, sultanın yanındaki Türk beyleri Aya Sofya'da Hristiyanlığı kabule zorlanmış, bunu kabul etmeyenler ya gözlerine mil çekilerek işkenceden geçirilmiş ya da öldürülmüşlerdir; sultan ve ailesi sonradan Altın Ordu birlikleri tarafından hapisten kurtarılmış ve Kırım'a götürülmüştür. Nitekim sultanın küçük yaştaki oğlu da Hristiyan olarak yetiştirilmiş ve kendisine Melik Konstantin (Melikēs Kōnstantinos Μελικης Κωνσταντινος) adı verilmiştir; bu Hristiyan Selçuklu şehzadesinin soyu uzun bir süre İstanbul'da yaşamış, Selânik yakınlarında kendilerine dirlik olarak toprak verilmiş ve bu soyun son temsilcisi İstanbul'da 1497'de Hristiyan olarak ölmüştür. E. Merçil'in saymadığı bir Selçuklu hanedan mensubu da 11. yüzyılın sonlarında ya da 12. yüzyılın başlarında sığınmacı olarak İstanbul'a gelen, Anadolu Selçuklu ailesi üyesi olduğunu ileri süren, İstanbul'da Hristiyan olduktan sonra Athōs Ἀθῶς Dağı'nda kendi adıyla bir manastır kuran, Romalıların Koutloumousios Κουτλουμουσιος dedikleri Kutalmış ya da Kutlumuş'tur. Şehzade Kutalmış'ın kurduğu ve bugün bile ayakta olan bu manastır, C. M. Brand'e göre Roma hizmetindeki Türklerden kalma en kalıcı eser olmuştur. Selçuklu hanedanının dışında bu dönemde İstanbul'a Danişmendli hanedanından gelen de olmuştur. Kayseri ve Zamantı hâkimi Danişmendli Zünnun (Zû'n-nûn ذو النون), Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan karşısında yenilgiye uğradığı zaman Selçuklu sultanı

Şahinşah'la birlikte İstanbul'a sığınmıştır (Brand 1989: 6, 11-12; Merçil 1994: 709-721; Moravcsik 1958-II: 187-188, 349; Turan 1971: 192-193, 205, 499-500, 581).¹⁸

O. Turan, Süleymanşah döneminde Rumeli'de Roma ordusu bünyesinde savaşan iki bin Selçuklu Türk askerinin Rumeli'ye geçmeden önce Üsküdar'da konakladığını, bu askerlerin burada kaldıkları süre içerisinde İstanbul'da da itibar gördüklerini belirtmiştir (Turan 1971: 55). Mikhael Italikos, babası İstanbul'da yerleşmiş bir Türk olması muhtemel olan ve büyük bir olasılıkla Aya Sofya'da ruhban sınıfı üyesi olarak çalışan Tziknoglos Τζικνογλος adında bir arkadaşından söz etmiştir (Brand 1989: 7). Romalılar 1126'da Kastamonu'yu ve 1135'te Çankırı'yı Selçukluların elinden aldıkları zaman Müslüman Türk esirler İstanbul'a getirilmiştir. Çankırı'da esir alınan bu Türkler 1137'de Romalıların Suriye seferine asker olarak katılmışlardır (Turan 1971: 169, 171, 173-174). Roma imparatoru III. Alexios'un da Konya-İstanbul arasında ticaret yapan, Selçuklu sultanının tebaası olan Türk ve Rumların mallarına el koyarak bu kişileri hapsedtiği bilinmektedir (Turan 1971: 240, 248) ki bu bilgi, Türklerin 1453'ten önce İstanbul'da tüccar olarak da bulunduklarına ilişkin ender kayıtlardan birisidir.¹⁹

İstanbul'da 1453'ten önceki maddî Türk izlerine ilişkin bir örneğin Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (Toğrul Beg طغرل بك; 1040-1063) döneminde bulunduğu bilinmektedir. 1048 Pasinler Savaşı'ndan sonra Romalılar ve Selçuklular arasında varılan antlaşmaya göre Emevîler (el-Emeviyyûn الأمويون; 661-750) döneminde İstanbul'da yapılmış olup 11. yüzyılda harap bir durumda bulunan cami ve minaresi onarılmış, caminin mihrabına Tuğrul Bey'in ok ve yay işaretlerinden oluşan tuğrası konulmuş, hutbe de Abbasî (el-'Abbâsiyyûn العباسيون; 750-1258) halifesi ve Tuğrul Bey adına okutulmaya başlanmıştır (Köymen, 2004: 247; Turan, 1969: 84). Bar Hebraeus olarak da bilinen Süryani rahibi Grigorios Ebû'l-Ferec (1225/1226-1286), varılan antlaşmadan sonra Roma imparatorunun (IX. Kōnstantinos) başkentte bulunan büyük Arap camisini tamir ettirerek içine kandiller astırdığını, buraya ibadetleri idare edecek Arapları tayin ettiğini ve bunlara maaş bağlandığını yazmıştır (Gregory Abû'l-Farac 1945-I: 305).²⁰ Nitekim İ. Kafesoğlu

¹⁸ İstanbul'da bulunan Selçuklu ve Danişmendli hanedan mensupları için ayrıca bkz. Brand 1989: 2, 6, 11-12, 14, 16-18, 20; Turan 1969: 132-133, 137, 224, 226 ve 1971: 20, 27, 53, 58, 60, 85, 170, 192-193, 201-202, 205, 247, 268-271, 275-276, 288, 291-293, 302, 325, 480, 497, 499-501, 503, 515, 580-581, 613.

¹⁹ 12. yüzyılda İstanbul-Konya-Tebriş ekseninde yer alan ticaret yolu için bkz. Brand 1989: 21 ve Turan 1969: 284. Yoğun bir ticaret merkezi olan İstanbul'da bilinenden daha fazla Türk kökenli tüccar bulunmuş olabilir.

²⁰ O. Turan, Haziran 1189'da İstanbul'daki camide hutbenin kentteki Müslüman tüccarların katılımıyla birlikte büyük bir törenle Eyyubî (el-Eyyûbiyyûn الأيوبيون; 1174-1342) sultanı Salahaddin Eyyubî (Şalâhe'd-dîn el-Eyyûbî صلاح الدين الأيوبي; 1174-1193) adına okunduğunu, bu caminin Mısır Memlük sultanı I. Baybars (1260-1277) tarafından Roma imparatorunun da yardımıyla tamir ve tezyin ettirildiğini belirtmiştir (Turan 1971: 220, 498).

da İstanbul'da görevlendirilen imamın Abbasî halifesi tarafından gönderildiğini belirtmiştir (Kafesoğlu 1972: 35). Bu bilgi bize o dönemde İstanbul'da müslümanların bulunduğunu gösteriyorsa da bunların arasında Türklerin olup olmadığına ilişkin bir bilgiye rastlanılmamıştır. 12. yüzyılda İstanbul'da Büyük Saray'da (Mega Palation Μέγα Παλάτιον) ana taht odasının yanında Moukhroutas Μουχρουτάς (*Maḥruṭa) denilen ve muhtemelen İran ya da Türk mimarî etkisiyle yapılan kubbeli bir yapı vardı; bu yapının merdivenlerinde ya da odalarında "Perslerin" (muhtemelen Selçuklular) tasvirleri bulunmaktaydı. Ancak bu yapı 13. yüzyıldan sonra ortadan kaybolmuştur (Brand 1989: 19-20; Moravcsik 1958-II: 203). Bu resimler, elimizdeki mevcut bilgilere göre Roma kitaplarında Romalılarla Türk-Bulgarların savaşlarının tasvir edildiği minyatürlerin dışında Türklerin İstanbul'da 1453'ten önce yapılan ilk tasvirleri olabilir. Ayrıca O. Turan, İstanbul'da Roma imparatoru I. Manouēl'in yeğeninin sarayının duvarlarında Konya Selçuklu sultanının kahramanlıklarını gösteren resimlerin bulunduğunu belirtmiştir (Turan 1971: 211). Bu kişi, C. M. Brand'in de belirttiği gibi, Axoukhos'un oğlu Alexios'tur ki villasındaki bu duvar resimlerin varlığından İōannēs Kinnamos söz etmiştir. Ancak C. M. Brand, bu resimlerin varlığının pek mümkün olmadığını, bu resimlerin varlığının büyük olasılıkla İōannēs Kinnamos tarafından uydurulduğunu ileri sürmüştür (Brand 1989: 9-10, 23).

Roma imparatoru VIII. İōannēs (İōannēs VIII Palaiologos Ἰωάννης Η' Παλαιολόγος; 1425-1448), büyüyen Osmanlı tehdidine karşı Avrupa'dan yardım istemek amacıyla 1438'de İtalya'ya gittiği zaman İtalyan ressam Pisanello (Antonio di Puccio Pisano; ölm. 1455), imparatorun maiyyetini gösteren bazı taslak çizimler yapmıştır. Bunlardan Paris'teki Louvre Müzesi'nde bulunan bir çizimde imparatorun maiyyetindeki Türk paralı askerlerden birisi resmedilmiştir. Karadeniz'in kuzeyinden gelen ve muhtemelen Kıpçak-Tatar olan bu uzun saçlı, sakalsız ve seyrek bıyıklı paralı asker, tipik göçebe giysisi giymiş, bir elinde yay, bir elinde de bir ok tutmuştur (Nicolle 2000: 20; bkz. Ek Resim II). Bu da demektir ki 15. yüzyılda Roma imparatorları İstanbul'da bulundukları zamanlarda maiyyetlerindeki paralı Türk askerleri de muhtemelen İstanbul'da kalıp burada yaşamışlardır.

Osmanlıların 1453'te İstanbul'u almalarından önce kentte bazı dönemlerde Osmanlı Türklerinin yaşadığı bilinmektedir. Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşaoğlu Derviş Ahmed (Dervîş Ahmed 'Âşîkî درویش احمد عاشقی; 1393-1484), 1476-1484 dolaylarında yazdığı *Tevârih-i Âl-i 'Osmân* تواریخ ال عثمان adlı eserinde I. Bayezid (Bâyezîdü'l-Evvel بايزيد اول; 1389-1402) Hicrî 793'te (Milâdî 1391) İstanbul'u kuşattığı zaman İstanbul tekürünün (tekvur) yani Roma imparatoru II. Manouēl'in (Manouēl II Palaiologos Μανουήλ Β' Παλαιολόγος; 1391-1425) barış istemesi üzerine Bayezid'in bu isteği kabul ettiğini, ancak imparatorun İstanbul içinde Bayezid'in bir kadısının bulunmasını ve bir mahalle mescidinin olmasını istediğini, ayrıca imparatorun yıllık vergiye bağlandığını yazmıştır. Barış sağlanınca Tarakçı

ve Göyünük (Göynük) kalelerinin halkı İstanbul'a getirilerek bir mahalle oluşturulmuş, bir mescid yapılmış, kadı atanmıştır; bu kadı kentteki Müslümanların işlerini görür, "kâfirler" (Hristiyanlar) ise Müslümanlara hükmedemezlerdi. Ancak 1402 Ankara Savaşı'nın ardından imparator mahalleyi kent dışına sürerek mescidi yıkmıştır; Aşıkpaşaoğlu, kendi döneminde Tekirdağ'da o mahalle halkından bir köy olduğunu, buraya Göynüklü denildiğini belirtmiştir (Âşık Paşazade 2007: 339-340). 15. yüzyılda yaşamış olan Mehmed Neşrî (Müderres Mevlânâ Mehmed Neşrî نشرى محمد مدرس مولانا محمد) de muhtemelen 1492'de tamamlamış olduğu *Kitâb-ı Cihân Nümâ* adlı eserinde aynı bilgileri vermiş, Tarakçı Yenicesi'nin ve Göynük'ün halkının İstanbul'a gönderildiğini, kurulan mahallede emr-i şer' in (İslâmî hukuk) uygulandığını ancak bu olayın H. 798'de (M. 1396) gerçekleştiğini yazmıştır (Neşri 1995-I: 330-331). Yine 15.-16. yüzyıllarda yaşamış olup *Tevârih-i Âl-i 'Osman* adlı eserini sultan II. Bayezid (Bâyezîd-i Şânî بایزید ثانی; 1481-1512) döneminde yazdığı düşünülen Osmanlı tarihçisi Oruç Bey (Oruc bin 'Âdilü'l-Kazzâz Kâtibü'l-Edrenevî اورج بن عادل القزاز كاتب الادرنوى) bundan sonra Oruc bin 'Âdil, Aşıkpaşaoğlu'nda ve Neşrî'de verilen bilgilerin hemen hemen aynısını biraz da kısaltarak vermiş, barış sağlanınca kente adam koyulduğunu, sultanın (I. Bayezid) kadı tayin ettiğini, Tarakçı Yenicesi'nin hisar erlerinin getirilip (kentin) içine koyulduğunu, mescit yapılıp bir mahalle oluşturulduğunu, bunların H. 795'te (M. 1393) yaşandığını belirtmiş, ancak kente yerleştirilen Göynüklülerden bahsetmemiş, ayrıca Ankara Savaşı'ndan sonra mahallenin ortadan kaldırıldığını yazmamıştır (Oruc bin 'Âdil 1925: 28, 99).²¹

Ankara Savaşı'ndan sonraki Fetret Dönemi'nde bazı Osmanlı hanedan üyelerinin İstanbul'da yaşadıklarına ilişkin kayıtlar vardır. Aşıkpaşaoğlu, Sultan I. Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'ın (Emîr Süleymân امیر سليمان) Bursa'ya yürümeden önce kızkardeşi Fatma Hatun'u (Fâtıma Hâtûn فاطمة خاتون) ve kardeşi Kasım'ı (Kâsım قاسم) İstanbul'da rehin bıraktığını, Emir Süleyman öldükten sonra bir oğlu ve bir kızının da Sultan Bayezid'in diğer oğlu Musa'nın (Mûsâ موسى) Rumeli'yi ele geçirmesi sırasında İstanbul'a kaçtıklarını yazmıştır (Âşık Paşazade 2007: 353, 355).

²¹ İsmail Hami Danişmend'e göre bu antlaşma 1391'de yapılmış, ancak imparator Türk mahallesinin kurulması işini geciktirmiş ve bu da 1395'teki kuşatmaya neden olan sebepler arasında yer almıştır. Bazı Roma ve Avrupa kaynaklarına dayanan İ. H. Danişmend, mahallenin büyük bir olasılıkla ancak 1400'de kurulabildiğini, ayrıca bu mahallenin Sirkeci'de bulunduğunu, mescidin de eski bir kiliseden çevirme olduğunu yazmıştır (Danişmend 1947-I: 94-95, 103, 122-123). İsmail Hakkı Uzunçarşılı da bu antlaşmanın gerçekleşmesinin ve İstanbul'a Türklerin yerleştirilmesinin 1401'de olduğunu belirtmiştir (Uzunçarşılı 1961-I: 271, 292). Evliya Çelebi, bu Türk mahallesinden bahsederken Unkapanı'ndan Gül Camisi'ne kadar 700 hane müslümanın yerleştiğini, Ayakapısı'nın iç yüzündeki Sirkeci tekkesinin mahkeme, Gül Camisi'nin (1453'ten önce kilise idi) de mescid olarak kullanıldığını yazmıştır. M. Tayyib Gökbilgin, bu Türk mahallesinin Fatih'te Davutpaşa Camisi'nden Marmara'ya doğru olan semtte bulunduğuna ilişkin bir görüşün de olduğunu eklemiştir (Gökbilgin 1950a: 1183).

Neşrî ve Oruç Bey de Emir Süleyman'ın kızkardeşi Fatma Hatun'u ve kardeşi Kasım'ı H. 805'te (M. 1402-1403) İstanbul'da rehin olarak bıraktığını belirtmişlerdir; Oruç Bey, Emir Süleyman'ın çocuklarının da babalarının ölümünden sonra İstanbul'a kaçtıklarından bahsetmiştir (Oruc bin 'Âdil 1925: 37-39, 106-107; Neşri 1995-I: 364-365). İ. H. Danişmend, Emir Süleyman'ın 1402'de İstanbul'da Roma İmparatorluğu ile yaptığı antlaşma sırasında rehin olarak bıraktığı kardeşlerinden Şehzade Kasım'ın 1417'de vebadan ölene kadar sarayda kaldığını ve Studios Στουδίοσ Manastırı'na (bugün Yedikule'de harabe olarak duran İmrahor Camisi) gömüldüğünü yazmıştır (Danişmend 1947-I: 148). Ancak Roma imparatoru, Bayezid'in diğer oğlu Mehmed'le (sonraki sultan I. Mehmed; Mehmedü'l-Evvel محمد اول; 1413-1421) anlaştığı için Emir Süleyman'ın çocukları İstanbul'dan kovulmuşlar ve kısa bir süre sonra Mehmed tarafından ele geçirilmişlerdir (Âşık Paşazade 2007: 358). Rum tarihçi Mikhaël Doukas Μιχαήλ Δούκας (muhtemelen 1400-1470) ise Emir Süleyman'ın kardeşlerinin yanında Sultan Bayezid'in bir oğlunun daha İstanbul'da bulunduğunu, bu kişinin İstanbul'u terketmediğini, Hristiyan olduğunu, vaftiz babalığını Roma imparatoru II. Manouël'in yaptığını, öldüğü zaman da Prodromos Manastırı'na (Athōs Dağı'ndaki Romen manastırı Schitul românesc Prodromu) gömüldüğünü yazmıştır; Atinalı tarihçi Laonikos Khalkokondylēs'e Λαόνικος Χαλκοκονδύλης (1423-1490) göre bu kişinin adı Yusuf idi (Uzunçarşılı 1961-I: 454).

1453 İstanbul Kuşatması sırasında Türkler kentte Roma İmparatorluğu tarafında da bulunmuşlardır. Venedikli bir gemi doktoru olan ve İstanbul Kuşatması sırasında kentte bulunan Nicolò Barbaro, kuşatma hazırlıkları sürerken Şubat 1453'te Yunanların (Romalılar) üç gemiyle Türklere bir sefere (deniz akını) kalkıştıklarını, çok sayıda Türk'ü esir alarak bunları satmak için kente getirdiklerini, bu olayın Türkleri çok kızdırdığını yazmıştır (Barbaro 2001: 11). N. Barbaro, Romalılar tarafından esir alınan bu Türklerin akıbeti konusunda bir bilgi vermemiştir. Rum tarihçi Geōrgios Phrantzēs'e Γεώργιος Φραντζής (1401-1478) göre 28 Nisan 1453'te Haliç'te yapılan bir deniz çarpışmasının ardından Osmanlılara esir düşen kırk kadar Hristiyan denizcinin surların karşısında öldürülmeleri üzerine buna karşılık olarak Roma imparatoru da İstanbul'da bulunan 260 kadar Türk esirini surların üzerine çıkarttırarak idam ettirmiştir (Gökbilgin 1950b: 1194; Runciman, 1972: 174). Neşrî'ye göre şehir fethedildiği sırada kalede Osmanlı geçinen bir düzme öldürülmüş, adamları kılıçtan geçirilmiş, ev halkı ise esir edilmiştir (Neşri 1995-II: 706-707). N. Barbaro da imparatorun aylıklı hizmetlisi olup daha önce kendi süvarilerine isyan eden Türk Dorgano'nun (Orhan) kendi emrindeki Türklerle birlikte kentin deniz tarafındaki mahallelerinden birini savunduğunu belirtmiştir (Barbaro 2001: 29).²² Muhtemelen 1410-1470 yılları arasında yaşamış, Osmanlı

²² M. T. Gökbilgin'e göre Şehzade Orhan ve maiyyetindeki Türk ücretli askerleri yalnızca bir kuleyi savunuyorlardı. İ. H. Uzunçarşılı, 1453 İstanbul Kuşatması'nda İstanbul'un Marmara kıyılarındaki surlarında Kumkapı'dan Samatya'ya olan bölümü

sultanı II. Mehmed'e (Mehmedü's-Şânî محمد الثاني; 1451-1481) de hizmet etmiş olan Rum devlet adamı ve tarihçi Mikhaēl Kritoboulos Μιχαήλ Κριτοβούλος, bu kişinin II. Mehmed'in amcası (I. Mehmed'in oğlu) Orhan olduğunu yazmıştır. Ona göre kardeşi (Osmanlı sultanı II. Murad; Murâdü's-Şânî مراد الثاني; 1421-1444 ve 1446-1451) tarafından öldürülmekten korkup Roma imparatoru XII. Kōnstantinos'un (Kōnstantinos XI Dragasēs Palaiologos Κωνσταντίνος ΙΑ' Δραγάσης Παλαιολόγος; 1449-1453) yanına kaçan, İstanbul'da oturan ve imparatorla bazı ümitler besleyen Şehzade Orhan, şehrin düştüğü 29 Mayıs 1453 günü surların üstünde Romalılara yardım etmekteydi. Şehrin düştüğünü gören Orhan, önce üzerindeki Osmanlı giysisiyle ve Osmanlıca (Türkçe) konuşması sayesinde kenti ele geçiren Osmanlı askerlerinin arasına karışıp kentten gizlice kaçmayı düşünmüş, ancak Osmanlı askerleri tarafından tanındığını farkedince kendisini surlardan atarak intihar etmiş, başı Osmanlı askerleri tarafından kesilerek padişaha götürülmüştür (Kritovulos 1999: 106).²³ Bu bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Şehzade Orhan, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde İstanbul'a yerleşerek hayatlarını burada geçiren Türklerin çoğunun aksine hem dilini, hem kültürünü, hem benliğini korumuş ve Rumlaşmamış, ayrıca kentte kuşatma sırasında bile Türk giysisiyle dolaşmaktan çekinmemiştir.

İstanbul'un fethinden önce de kentte savaş esiri, siyasî sığınmacı, siyasî rehin ya da kolonizatör-yerleşimci olarak Selçuklu, Danişmendli ve Osmanlı Türkleri bulunmuşlardır. Bu Türklerin bir kısmı Selçuklular ve Romalılar arasında yapılan çarpışmalarda esir düşerek İstanbul'da sarayda eğitim görmüş, Roma İmparatorluğu'nun hizmetinde çalışarak devlet kademesinde yüksek konumlara yükselmiştir. Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde yaşanan siyasî buhranlar sırasında canlarını kurtarmak ya da Roma İmparatorluğu'ndan destek istemek amacıyla kente gelen Türk hanedan mensuplarının bir bölümü kentte kısa süreliğine ' alıp ülkelerine geri dönmüş, bir bölümü de hayatlarının geri kalanını kentte geçirmiştir. Kimi

savunanların arasında Şehzade Orhan'ın maiyyetindeki 600 Türk'ün bulunduğundan bahsetmiştir. Feridun M. Emecen ve S. Runciman da Şehzade Orhan'ın yanındaki ücretli küçük Türk birliği ile birlikte Marmara kıyısında Yenikapı'daki Langa Limanı'nı koruduğunu belirtmişlerdir (Emecen 2003: 16; Gökbilgin 1950b: 1188; Runciman 1972: 150; Uzunçarşılı 1961-I: 474).

²³ S. Runciman, Şehzade Orhan'ın bir Rum keşiş kılığına girerek kaçmaya çalıştığını, kusursuz Rumcası yüzünden tanınmayacağını sandığını ancak yakalandığını, bir esir tarafından ele verildiğini ve boynunun vurulduğunu yazmıştır (Runciman 1972: 235). Bu Şehzade Orhan'ın kimliği hakkındaki tartışmalar için bkz. Danişmend 1947-I: 228-229 ve Uzunçarşılı 1961-I: 454-455. Şehzade Orhan M. T. Gökbilgin'e göre Emir Süleyman'ın torunu, İ. H. Danişmend'e göre I. Bayezid'in oğlu Kasım'ın oğlu idi; İ. H. Uzunçarşılı bu konuda en gerçekçi bilgilerin Kritoboulos tarafından verildiğini düşünmüştür. İ. H. Danişmend'in ve İ. H. Uzunçarşılı'nın da belirttikleri gibi Şehzade Orhan, II. Murad döneminde Roma imparatorluğunun elinde Osmanlı karşısında koz olarak kullanılmış ve Osmanlı, bu şehzadenin İstanbul dışına çıkarak yeni bir saltanat kavgası başlatmasını engellemek için Roma İmparatorluğu'na haraç ödemek zorunda kalmıştır (Danişmend 1947-I: 228-230; Gökbilgin 1950b: 1199; Uzunçarşılı 1961-I: 454-457).

durumlarda Türk devletlerindeki taht mücadeleleri sırasında imparatorluktan destek isteyen Türk hanedan üyeleri, imparatorlarla yaptıkları antlaşmalar yüzünden bazı aile üyelerini kentte rehin olarak bırakmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca bu dönemde Roma imparatorlarının maiyyetlerinde bazı Kıpçak-Tatar paralı askerlerinin de bulunduğu görülmektedir. Hayatlarını İstanbul'da sürdüren Türklerin çoğu benliğini kaybederek Rumlaşmıştır; ancak benliklerini unutmayan Türklerin de varlığı bilinmektedir. Kentte yerleşimci olarak bir süre Türklerin geldiği, ancak bu yerleşimin uzun süreli olmadığı görülmüştür. Ne var ki, 1453'teki Osmanlı fethinden önce İstanbul'a yerleşmiş olan Türklerden varlığını uzun süre koruyan Selçuklu hanedanına mensup Hristiyan ve Rumlaşmış bir ailenin kentin fetih-öncesi Türk nüfusunun fetih sonrası varlığını koruyan yegâne örneği olduğu söylenebilir; ancak bu aile, 15. yüzyıla gelindiği zaman dil ve kültür açısından Türklükten çoktan çıkmış durumdadır. Mevcut kayıtlara göre Osmanlıların kenti fethetmelerinden sonra burada ciddi bir Türk nüfusunu devraldıklarını, bu Türklerin kentin Türkleştirilmesi aşamasında katkıları olduğunu söylemek biraz zordur. Ayrıca anlaşıldığı kadarıyla, Selçuklu öncesinde İstanbul'da yaşayan Türklerin aksine, Selçuklu ve 1453-öncesi Osmanlı dönemlerinde kente yerleşen Türkler, yerli nüfusun kültürü üzerinde çok daha az bir etki bırakmışlardır.

Sonuç

Bu çalışmada 1453'ten önce İstanbul'daki Türk varlığı incelenmiş ve bu konuda mevcut kayıtlar erişilebildiği kadar biraraya getirilmiştir. İlk kez 377'de İstanbul önlerine gelen Türkler, 6. yüzyıldan itibaren kente yerleşmeye başlamışlardır. Bu yerleşimciler arasında Hunlar, Bulgarlar, Avarlar, Göktürkler, Hazarlar, Peçenekler, Oğuzlar, Kıpçaklar, Selçuklu-Osmanlı Türkleri ve muhtemelen Karluklar yer almıştır. İstanbul'daki Türklerin çoğunun hangi Türk kavmine mensup oldukları bilinirken 10. yüzyılda kentte bulunan Ferganalı Türklerin kimliği pek bilinmemektedir; ancak bunların Karluk olması muhtemeldir. Kentte kısa ya da uzun süreli kalan Türkler burada paralı asker, savaş esiri, misafir, tüccar, öğrenci, siyasî sığınmacı, siyasî rehin ve kolonizatör-yerleşimci olarak bulunmuşlardır; siyasî evlilikler nedeniyle İstanbul'a yerleşen Türk prensesleri de olmuştur. Geçici süreliğine kentte kalan Türkler olduğu gibi hayatlarını İstanbul'da geçiren Türkler de vardır. İstisnaları olmakla birlikte bunların çoğunun Hristiyan olup Rumlaştığı görülmektedir. Hayatlarını İstanbul'da geçiren ve Hristiyanlaşıp Rumlaşan Türkler arasında Roma İmparatorluğu'na hizmet eden, bu devletin yönetim kademelerinde üst düzeylere çıkan kimseler de mevcuttur. Selçuklulardan önce kentte bulunan Türklerin Roma kültürü üzerinde özellikle giyimde ve askerî donanımda etkiler bırakmış olmalarına karşılık böyle bir durum, fetihten önce kentte bulunan Selçuklular ve Osmanlılar için pek geçerli olmamıştır. Osmanlılar kenti fethettikleri zaman İstanbul'un fetih sonrası Türkleştirilmesine katkıda bulunabilecek pek ciddi bir Türk nüfusunun mevcudiyetinden söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Ne var ki İstanbul, 1453'ten önce de Türkler tarafından iyi bilinen bir kent olup Türkler,

şehrin Roma İmparatorluğu'nun başkentliğini üstlendiği zamandan itibaren hemen hemen her yüzyıl İstanbul'da mevcut olmuşlardır. Kısacası İstanbul, fetihten önce Türkler için pek de yabancı bir kent olmamıştır.

KAYNAKÇA

a- Kaynaklar

- ÂŞIK PAŞAZADE, (2007), *Osmanoğulları'nın Tarihi – Tevârih-i Al-i Osmân*, (Haz.: Kemal Yavuz – M. A. Yekta Saraç), İstanbul: Gökkuşbu.
- BARBARO, Nicolò, (2001), *1453 Konstantinopl Kuşatma Güncesi*, (Çev.: Yurdakul Fincancıoğlu), İstanbul: Buke Yayınları.
- CAFEROĞLU, A., (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CHAVANNES, Edouard, (1903), *Documents Sur Les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-IV*, (1998-1999), (Çev.: Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, Muharrem, (2002), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GREGORY ABÛ'L-FARAC (BAR HEBRAEUS), (1945), *Abû'l Farac Tarihi I*, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hudūd al- 'Ālam 'The Regions of the World' - A Persian Geography, 372 A.H. – 982 A.D.*, (1937), (Trans.: V. Minorsky), E. J. W. GIBB Memorial Series, XI, London: Oxford University Press.
- KRİTOVULOS, (1999), *İstanbul'un Fethi*, (Çev.: M. Gökman), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- MEHMED NEŞRÎ, (1995), *Kitâb-ı Cihan-Nümâ – Neşrî Tarihi I-II*, (Haz.: Faik Reşit Unat – Mehmed A. Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MORAVCSIK, Gyula, (1958), *Byzantinoturcica – Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker – Zweite Durchgearbeitete Auflage II*, Berlin: Akademie-Verlag.
- ORKUN, Hüseyin Namık, (1994), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ORUC BİN 'ÂDİLÜ'L-ĞAZZÂZ KÂTİBÜ'L-EDRENEVÎ اوروج بن عادل القزاز كاتب الادرنوى, (1925), *Tevârih-i Âl-i 'Osmân تواریخ ال عثمان*, (Haz.: Franz Babinger), Hannover: Orient-Buchhandlung Heinz Lafaie.
- PROKOPIUS, (2001), *Bizans'ın Gizli Tarihi*, (Çev.: Orhan Duru), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ŞEŞEN, Ramazan, (1998), *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- TEKİN, Talât, (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

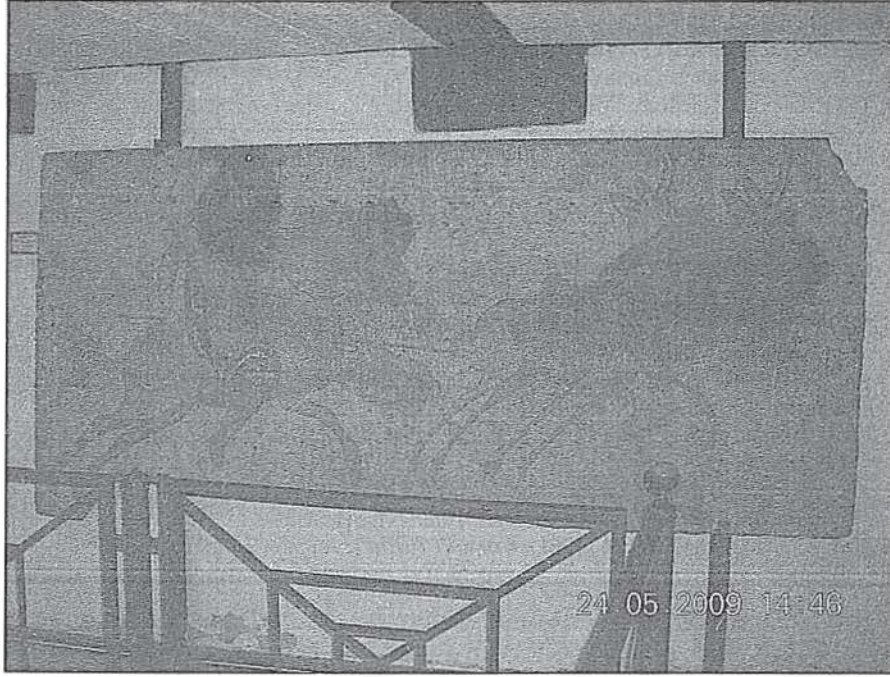
b- Araştırma Eserler

- AHMETBEYOĞLU, Ali, (2001), *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ARTAMONOV, M. İ., (2004), *Hazar Tarihi – Türkler, Yahudiler, Ruslar*, (Çev.: Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- AVCI, Casim, (2008), "Rum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, 222-225.

- BABINGER, Franz, (1960), "Rum", *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 766.
- BARTHOLD, W., (1945), "Fergana", *İslâm Ansiklopedisi*, IV, 558-565.
- BOMBACI, Alessio, (1974), "On the Ancient Turkish Title «Šaδ»", *Gururājamañjarikā – Studi In Onore Di Giuseppe Tucci*, 167-193.
- BRAND, Charles M., (1989), "The Turkish Element in Byzantium, Eleventh-Twelfth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 43: 1-25.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, (1947), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- DEMİRCİOĞLU, Halil, (1963), "Roma, Bizans, İustinianus", *Belleten*, XXVII, 106: 153-179.
- DEMİRKENT, Işın, (1997), "Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos", *Belleten*, LX, 227: 59-71.
- , (2001), "İstanbul – 1. Tarih – Kuruluşundan Fethiye Kadar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 205-212.
- , (2003), "Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)", *Belleten*, LXVII, 248: 93-110.
- EKREM, Erkin, (2003), *Hsüan-Tsang Seyahatnamesi'ne Göre Türkistan*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EMECEN, Feridun M., (2003), *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*, İstanbul: Kitabevi.
- ERDEMİR, Hatice Palaz, (2003), *VI. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- GABAIN, A. von, (1950), *Altürkische Grammatik – mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis, auch Neutürkisch*, Leipzig: Otto Harrassowitz.
- GOLDEN, Peter, (2002), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev.: Osman Karatay), Ankara: KaraM Yayınları.
- GÖKBİLGİN, Tayyib M., (1950a), "İstanbul – Şehrin Muhâsaraları", *İslâm Ansiklopedisi*, V-I, 1173-1185.
- , "İstanbul – İstanbul'un Fethi", *İslâm Ansiklopedisi, İslâm Ansiklopedisi*, V-I, 1185-1199.
- GÖMEÇ, Saadettin, (1999), *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GUMİLËV, L. N., (2002), *Eski Türkler*, (Çev.: Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- İLGÜREL, Mücteba, (1993), "Çaka Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 186-188.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1972), *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- , (2002), *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, (2004), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KURAT, Akdes Nimet, (1937), *Peçenek Tarihi*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- , (2002), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Murat Kitabevi Yayınları.
- LIGETI, L., (1998), *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev.: Sadrettin Karatay), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- MACDOWALL, Simon, (2002), *Late Roman Cavalryman – AD 236-565*, Osprey Publishing.
- MERÇİL, Erdoğan, (1994), "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi – Ankara: 5-9 Eylül 1990 – Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, 709-721.

- MORAVSİK, Gyula, (1943), "Türklüğün tetkiki bakımından Bizantinolojinin ehemmiyeti", *İkinci Türk Tarih Kongresi – İstanbul – 20-25 Eylül 1937 – Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, 483-498.
- NICOLLE, David, (2000), *Constantinople 1453*, Osprey Publishing.
- OBOLENSKY, Dimitri, (1971), *The Byzantine Commonwealth – Eastern Europe, 500-1453*, New York: Praeger Publishers.
- OSTROGORSKY, George, (1959), "The Byzantine Empire in the World of the Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, 13: 1-21.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1945), "Göktürk Yazıtlarının «Apürim» ları ve «Fu-lin» Problemi", *Belleten*, IX, 33: 63-87.
- RUNCIMAN, Steven, (1972), *Kostantiniye Düştü*, (Çev.: Derin Türkömer), Milliyet Yayınları.
- SAVVIDES, Alexis G.C., (1994), "Taticius the Turcople", *XI. Türk Tarih Kongresi – Ankara: 5-9 Eylül 1990 – Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, 821-823.
- SÜMER, Faruk, (1999), *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TAŞAĞIL, Ahmet, (2004), *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TURAN, Osman, (1969), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- , (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye – Siyâsi Tarih – Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1961), *Osmanlı Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

EKLER

Resim I-a. Büyük Saray Mozaikleri Müzesi'nde bir avcı mozağinde görülen Türk tarzı pantolon ve çizme (H. İ. Erkoç).

1453'TEN ÖNCE İSTANBUL'DA TÜRK VARLIĞI

Resim I-b. Resim I-a'nın bir bölümünün ayrıntısı (H. İ. Erkoç).

ABOVE Pisanello made a number of sketches of the Byzantine Emperor John VIII's retinue when the latter visited Italy in 1438.

(LEFT) Turkish mercenary from the steppes north of the Black Sea in Byzantine service. (Louvre Museum, Paris)

Resim II. Roma imparatoru VIII. İōannēs Palaiologos'un maiyyetindeki bir paralı Türk askeri (Nicolle, 2000: 20).